

Współczesne kierunki przekształceń krajobrazu terenów wiejskich Mazowsza

Beata Fortuna-Antoszkiewicz, Kinga Kimic

Nowadays
Transformations
of the Mazovia's
Rural Landscape

W chwili obecnej jesteśmy świadkami gwałtownych i głębokich przemian zachodzących w krajobrazie Mazowsza. Nerozerwalne i krajobrazotwórcze elementy terenów wiejskich – pola uprawne poprzecinane rzędami ogławianych wierzb, stare aleje lipowe jako drogi dojazdowe, charakterystyczna architektura (drewniana zabudowa wsi, niewielkie miasteczka, dominanty przestrzenne – kościoły, pałace, dwory) – stopniowo zanikają lub ulegają przekształceniom, a wielowiekowa tradycja i historia tutejszego osadnictwa zdaje się nie mieć spójnej kontynuacji. Współczesna, często spontaniczna i niekontrolowana działalność mieszkańców tego regionu w znaczący sposób wpływa na jego wizerunek, co przejawia się dewastacją przestrzeni, harmonijnie ukształtowanej w przeszłości. Wśród postępujących obecnie przemian krajobrazowych można zaobserwować liczne przykłady naruszania ładu przestrzennego. Są to m.in. transformacje istniejących podziałów przestrzennych wynikające z wtórnego podziału gruntów na nieforemne działki wraz ze zmianą ich klasyfikacji, co wiąże się z przyzwoleniem na wprowadzanie nowych sposobów wykorzystania terenu bez jakichkolwiek ograniczeń. Dowolność współczesnej architektury powoduje drastyczne naruszenie skali zabudowy; stereotypowa zabudowa lat 70. oraz nowe, nie stosowane wcześniej formy architektoniczne z lat 90. XX wieku dominują w przestrzeni, przyjmując

w obrębie osad charakter fragmentaryczny, wrywkowy, pozbawiony harmonii z otoczeniem. Wymiana zabudowy starej na nową pod względem formy nie stanowi kontynuacji tradycji, nawiązując do wzorców regionalnych jedynie w znikomym stopniu lub wręcz ignorując jej przejawy. Nowe formy działalności gospodarczej i jej niekontrolowane wkraczanie na tereny tradycyjnie mieszkalne lub tereny upraw skutkują powstawaniem licznych warsztatów, zakładów produkcyjnych, hurtowni, składów i magazynów, często prowizorycznych, budowanych niedbale i przypadkowo osadzonych w przestrzeni. Uciążliwe funkcje miasta przenoszone są na tereny wiejskie w niewłaściwym wymiarze i nie są dostosowane do możliwości danego obszaru. W efekcie prowadzi to do degradacji środowiska i zagrożenia ekologicznego odnośnie wielu aspektów oraz niszczenia krajobrazu w sensie widokowym. Chaos nadziemnej infrastruktury technicznej spowodowany dominacją w przestrzeni jej rażących form objawia się nadmiernym zagęszczeniem słupów oraz linii energetycznych, elektrycznych i telefonicznych w obrębie osad. Zakłócenie percepcji przestrzeni w dużym stopniu powodowane jest także przez wszechobecną, niekontrolowaną i agresywną pod względem formy, barwy i treści reklamę lokalizowaną głównie wzdłuż tras komunikacyjnych. Ogólny brak poszanowania otoczenia i przyrody skutkuje tworzeniem „dzikich” wy-

Brak poszanowania otoczenia („dzikie” wysypiska śmieci) i chaos infrastruktury technicznej spotykany w mazowieckim krajobrazie (Kałużyn)

Disrespect for surroundings and nature (“wild” dumping grounds of rugs) and the chaos of ground technical elements noticed in the Mazovia’s landscape (Kałużyn)

sypisk śmieci stanowiących poważne zagrożenia ekologiczne dla sąsiadujących z nimi terenów. Przejawem niegospodarności i swego rodzaju rozrzutnością jest niedostateczna dbałość o zachowanie i właściwe użytkowanie wielu obiektów architektury historycznej – są to głównie budynki rezydencjonalne (dwory) i powiązane z nimi obiekty gospodarcze (folwarki), a także budynki, które w przeszłości spełniały ważne funkcje społeczne (przytułki, domy opieki, wiejskie szkoły, itp.), czy usługowe (stare młyny, kuźnie, zajazdy, itp.). Niewłaściwie użytkowane, często pozostawione w przypadkowych rękach, w wielu miejscach zostały doprowadzone do stanu „śmierci technicznej” i już niedługo znikną z pejzażu mazowieckich wsi, chociaż funkcjonują jako ostatnie przykłady architektury technicznej lub użytkowej oraz wszelkiego rodzaju przejawy aktywności gospodarczej i społecznikowskiej dawnych mieszkańców tych terenów.

Zubożenie wiejskiego krajobrazu Mazowsza i zmiana jego percepcji związane są w dużej mierze z procesem przekształceń na płaszczyźnie przyrodniczej. Liczne żwirownie, piaskownice oraz niezabezpieczone wyrobiska czyli nadmierna, niekontrolowana i często rabunkowa eksploatacja naturalnych zasobów przyrody (krajobrazu) powoduje niszczenie rzeźby terenu lub wręcz zanik jej naturalnych form. Działania

te mają zazwyczaj charakter nieodwracalny i obejmują znaczne obszary. Zaniechanie lub ograniczenie tradycyjnych form gospodarowania na tych terenach – rolnictwa i ogrodnictwa – powoduje m.in. zwiększenie się powierzchni nieużytków, które ulegają stopniowej renaturyzacji umożliwiającej wtórne wkraczanie lasu. Równocześnie stopniowo zanika inna forma roślinności – wprowadzanej i kształtowanej przez człowieka – zadrzewienia śródpolne, nasadzenia alejowe towarzyszące drogom czy tradycyjne zadrzewienia w obrębie gospodarstw, kościołów i cmentarzy. Wpływ na charakter współczesnej wsi ma również zmiana estetyki, układu i funkcji ogrodów przydomowych – zwraca uwagę powszechna rezygnacja z klasycznych przedogródków, zastępowanie gatunków rodzimych roślinnością introdukowaną, bezkrytyczne przemawianie estetyki miejskiej a nawet wzorców zagranicznych, nadmierne

Wszzechobecna reklama lokalizowana wzdłuż większości dróg powoduje zakłócenie percepcji otoczenia (droga wjazdowa do Radziejowic; w głębi kopuła zabytkowego kościoła J. Kubickiego)

Ubiquitous elements of advertising standing along all roads cause the disturbance of the surroundings’ perception (the entrance road to Radziejowice; the dome of historical church designed by J. Kubicki visible in the background)

Wyrobiska żwiru bezpowrotnie niszczą istniejącą rzeźbę terenu (okolice Sokołowa)

The gravel excavations cause irremediable destruction of the earth's surface (Sokolów)

„Przytulisko” – przykład niewłaściwej ochrony historycznych obiektów o znaczeniu ogólnospołecznym (Złaków Kościelny)

“Przytulisko” – the example of insufficient protection of socially used historical building (Złaków Kościelny)

stosowanie różnorodnych, często przypadkowych elementów architektury ogrodowej i masowo produkowanych ozdób, rezygnacja z tradycyjnej symboliki i obrzędowości (wysokie drzewo jako „opiekun” zagrody, ogródek kwiatowy i ziołowy użytkowany jako apteczka domowa i źródło przypraw, itp.), zmiany sposobów gospodarowania i wykorzystania roślinności (rośliny miododajne – pokarm i pożytek dla pszczół z przydomowej pasieki, ogławiane wierzby – pozyskiwanie materiału, itp.).

Efektom opisanych zjawisk jest stopniowa degradacja harmonijnego krajobrazu, o wysokich walorach estetycznych, w którym sposób użytkowania przez długie lata dostosowany był do charakteru i możliwości środowiska przyrodniczego. Mamy więc do czynienia z zapoczątko-

wanym procesem powstawania na Mazowszu nowego, bo coraz bardziej powszechnego typu krajobrazu – krajobrazu zdewastowanego, trwale zmienionego, zniszczonego przez świadome lub nieświadome działania człowieka. Ta powszechna forma dewastacji dotyczy głównie niszczenia krajobrazu w sensie widokowym, co stanowi istotną, ale bardzo często ignorowaną wartość. W krajobrazie danego regionu zapisana jest bowiem specyfika zamieszkującej go społeczności, jej historia, kultura, zwyczaje i tradycja. Zatem, taki krajobraz, ukształtowany na przestrzeni wieków i wynikający z odmienności kulturowej jego mieszkańców, jest wartością nadrzędną, podkreślającą ich własną tożsamość i określającą ich wyraźne miejsce wśród innych społeczności. Stanowi tym samym jeden z najważniejszych elementów regionalnego, a nawet ogólnonarodowego dziedzictwa. Jest atrakcyjny dla osób przybywających z zewnątrz, o innych doświadczeniach i odmiennych tradycjach. Odpowiednio chroniony krajobraz kulturowy, bogaty w elementy historyczne i przekształcany w sposób harmonijny i świadomy, jest dobrem, które odpowiednio podkreślone i wykorzystane stwarza potencjalne możliwości dla ekonomicznego rozwoju regionu przy wykorzystaniu innych gałęzi gospodarki, takich jak turystyka.

Mimo tych niekorzystnych zmian dzisiaj także obserwuje się wiele pozytywnych przykładów dba-

łości o zachowanie tradycji i piękna w krajobrazie. Zjawiskiem korzystnym jest np.: stała obecność nawet niewielkich elementów kulturowych, charakterystycznych dla polskiego krajobrazu, a nie spotykanych tak często w innych krajach Europy – przydrożnych krzyży i kapliczek. Nadal w przestrzeni terenów wiejskich dominują zatopione w wysokiej zieleni cmentarze i stare kościoły, jak wyspy królują pozostałości dawnych kompleksów parkowych przy dworach i pałacach. Wokół wielu domów spotkać można tradycyjne lilaki, jaśminowce i malwy czy wiekowe drzewa sadzone rękami przodków. Coraz powszechniejsze stają się organizowanie lokalnych konkursów, propagujących zachowanie czystości i podnoszenie estetyki otoczenia. Po kilku dekadach negowania dawnych, ludowych obyczajów, obserwować można renesans zainteresowania przeszłością i spuścizną materialną. W wielu miejscach odżywają lokalne tradycje, także w zakresie budownictwa, ornamentyki, zwyczaju i sposobów gospodarowania (tzw. gospodarstwa ekologiczne i agroturystyczne). Odkrywanie i pogłębianie się więzi z miejscem pochodzenia skutkuje wzrostem zainteresowania wsią i osadnictwem na terenach wiejskich wśród mieszkańców miast, tęskniących za ideałem „...wsi spokojnej...”. To właśnie pośród tej grupy często rekrutują się ludzie, którzy z pasją i oddaniem przywracają dawną świetność upadającym dworom, pałacom a także

wiejskim zagrodom. Nie mniej to zwykli ludzie, stali mieszkańcy wsi zadecydują o jej stanie i wyglądzie w przyszłości. To od ich świadomości i poczucia piękna zależeć będzie krajobraz odnowionej wsi. Aby nie zabrakło w nim elementów miejscowej tradycji i odwołań do historii, już dzisiaj należy podjąć efektywne działania ochronne i edukacyjne w zakresie utrzymania regionalnych wartości kulturowych-histerycznych, przyrodniczych, społecznych i ekonomicznych wraz z dbałością o zachowanie specyfiki krajobrazu i lokalnego kolorytu. Nadrzędnym celem staje się także potrzeba sprecyzowania i wprowadzenia w życie zasad postępowania dotyczących możliwości oraz form i kierunków rozwoju poszczególnych osad na

tle regionu. Jednocześnie konieczne jest stałe podnoszenie standardów życia jego mieszkańców, rozwój infrastruktury wsi w odniesieniu do otaczającego krajobrazu, a powinno odbywać się to wraz ze świadomym zachowaniem wszelkich elementów dziedzictwa kulturowego, stanowiącego o charakterze danego obszaru. Rozwój ekonomiczny terenów wiejskich powinien przebiegać w myśl powszechnego programu odnowy wsi i idei zrównoważonego rozwoju w powiązaniu z zachowaniem piękna i harmonii rodzimego pejzażu.

Powszechność obserwowanych, w głównej mierze negatywnych zjawisk, postępujących w odniesieniu do mazowieckiego krajobrazu pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

Zachowane siedlisko – przykład tradycyjnej drewnianej architektury i formy gospodarowania (okolice prawobrzeżnej Warszawy)

The habitation in a good state of preservation – the example of traditional wooden building and traditional farming (east surroundings of Warsaw)

Zachowane enklawy charakterystycznego mazowieckiego krajobrazu (Złaków Kościelny)

Still existing typical elements of the Mazovia's rural landscape (Złaków Kościelny)

1. Aktualnie jesteśmy świadkami intensywnej transformacji krajobrazu Mazowsza jako regionu o szczególnie silnym „ciśnieniu inwestycyjnym”;
2. Proces ten ma w chwili obecnej charakter destruktywny w rozumieniu nadrzędności zachowania ładu przestrzennego oraz poszanowania zastanej substancji przyrodniczej i kulturowej;
3. Nietostrzeżenie i nie zahamowanie tych zjawisk grozi bezpowrotną utratą wielu cennych i pielęgnowanych przez lata elementów charakterystycznych dla mazowieckiego krajobrazu, które stanowią o kulturowych i przyrodniczych walorach tej

4. W efekcie zachodzących obecnie zmian społecznych i gospodarczych sukcesywnie zanika historyczny, ukształtowany na przestrzeni stuleci krajobraz Mazowsza. Powszechna świadomość tego faktu powinna stać się głównym celem we współdziałaniu różnych środowisk: ludzi nauki, profesjonalistów w zakresie kształtowania krajobrazu i ochrony środowiska, samorządów lokalnych i regionalnych oraz wszystkich obywateli.

**Beata Fortuna-Antoszkiewicz
Kinga Kimic**

Katedra Architektury Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Department of Landscape Architecture
Warsaw Agricultural University – SGGW

Literatura

1. Bartman E., 2003, *Przyrodnicze i kulturowe wartości krajobrazów Polski* [w:] *Zeszyty Naukowe Wydziału Ogrodniczego*, (red.) Bąkowski J., Dobrzańska J., Skierniewice, nr 3/2003, s. 81-88.
2. Bogdanowski J., Łuczyńska-Brzuda M., Novák Z., 1981, *Architektura krajobrazu*, Warszawa-Kraków.
3. Fortuna-Antoszkiewicz B., Kimic K., 2004, *Wiejski krajobraz Mazowsza – tradycja a współczesność* [w:] *Krajobraz i ogród wiejski. Tom 2: Tradycje a współczesny krajobraz wsi polskiej*, mat. konf. VI Forum Architektury Krajobrazu, (red.) Janecki J., Borkowski Z., Lublin, s. 73-79.
4. Kosiński W., 2004, *Byt i krajobraz wsi polskiej – szanse i zagrożenia* [w:] *Krajobraz i ogród wiejski. Tom 1: Nowe idee i metody w architekturze krajobrazu*, mat. konf. VI Forum Architektury Krajobrazu, (red.) Janecki J., Borkowski Z., Lublin, s. 37-51.
5. Myczkowski Z., 2002, *Tożsamość „dawna” i „nowa” a regionalizm architektoniczno-krajobrazowy* [w:] *Krajobraz jako wizerunek tożsamości regionalnej (zagrożenia, ochrona i kształtowanie)*, mat. konf. IV Forum Architektury Krajobrazu, (red.) Rybariewicz J., Katowice, s. 106-108.